

АБАЙ ЭНДЕРІ

ИЗДАТЕЛЬСТВО

ӨНЕР
БАСПАСЫ

КАЗАКСТАН КОМПОЗИТОРЛАР ОДАҒЫ

Құрастырған және алғы сөзін жазған-
Бисенгали FIZATOV

Редакторы — Т. Тайбеков

**А 13 Абай әндері. (Песни Абая),— Алматы: Өнер,
1994, 80., каз. яз.**

Абай қазақ халқы мен Шығыс халықтарына өзінің поэзиясы мен тамаша әндері арқылы кең танымал болған ұлы тұлға. Оның өлеңдері мен әндерін халқымыз әрдайым ұйып тындаған, құрметтеген.

Аталмыш жинаққа Абайдың өзінің төл әндері еніп отыр. Бұл әндердің фортепианолық сүйемелдеуін жазу ісіне Қазақстан композиторлары мол еңбек сіздірді. Осындай қажырлы шығармашылық еңбектің нәтижесінде Абай әндері әрлене түсіп, оның тәрбиелік мәні мен эстетикалық нәрі арта түсті.

Жинақ музика сүйер көпшілік қауымға арналады.

ББК 85.315.3

520400000—30₇₋₉₄
409 (05) 94

© Физатов Б., құрастыруышы, 1994

АҚЫН ӘРІ КОМПОЗИТОР

1995 жылы ЮНЕСКО-ның үйғарымы бойынша бүкіл прогрессіл адамзат қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаушы, ағартушы, ұлы ақын, ақыық композитор Абай Құнанбаевтың 150 жылдық мемориалдық мерейтойын атап өтпекші.

Өз заманынаң озық туған Абай қазақ жазба мәдениеті мен музика өнерін биік сатыға көтеріп, не бір асыл жауһар өлеңдер мен тамаша әндер тудырған, шын мәніндегі көркем поэзия мен ән жанрына жаңашылдық сипат, өміршен рух берген, сөйтіп тек қазақ даласына ғана емес, бүкіл Шығыс халықтарына танымал болған ұлы тұлға.

Ақан, Біржан, Мұқит, Жаяу Мұса, Ықылас, Тәттімбет, Құрманғазы, Дәулеткерей, Тоқа секілді т. б. өзінің өнерпаз замандастары тәрізді артына мол мұра қалдырып, мұрагер шәкірттер тәрбиеледі.

Абай өзінің үзенгілес замандастары сияқты музиканы, ән-күйді жақсы түсіне білген. Әсіресе халық әншілері мен күйшілердің өнерін жоғары бағалап, оларды ұйып тыңдаған. Көптеген ақын, әнші, күйшілермен кездескен, кейбіреулері Абай аулында болған. Мәселен, атақты әнші Біржан сал Абай аулында бірнеше ай болып, ән салып, Абайдың да әндерін тыңдаپ, бір-біріне жақсы баға бергені мәлім. Біржан сал Абайдың «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» өлеңіне ән шығарып кеткен.

Академик А. Жұбанов өзінін «Замана бұлбұлдары» атты кітабында былай дейді: «Өз заманындағы ән, күй шығарған халық композиторлары сияқты Абай да нота сауатын аша алмады. Сондықтан музика шығару жөніндегі қолында болған құралы Біржан, Ақан, Жаяу Мұсадан артық болған жоқ. Бұда тек өзінің музикалық қабілетіне, бар даусына, домбыраға сүйенді» (Замана бұлбұлдары, А..., 1975, 15-б.)

*Туганда дүние есігін ашады өлең,
Өлеңмен жер қойнына кірер денен.
Дүниедегі қызықтың бәрі өлеңмен,
Ойлансаңшы бос қақпай елең-селең,—*

деп Абай музиканың өмірлік мәні жайлы өткір философиялық пікірлер айтқан. Ақынның айналасына талантты жас ақындар, әншілер жиналышп, жиі бас қосатын болған.

Кейбір деректерге қарағанда, Абай аулында ақынның балалары мен шәкірттерінен құрылған музика ансамблі болғанға ұқсайды. Ансамбльге домбыра, скрипка, гармонь, мандолина және гитара аспаптары кірген. Ансамбльді Әбіш пен Қекпай басқарған. Ал скрипач Мұқаның репертуарында қазактың халық әндері мен қатар, Батыс Еуропа және орыс композиторларының

шығармалары, орыс, украин, татар, башқұрттың халық әндері болған.

Бүгінгі таңда, көп үлтты Қазақстан республикасының халықтары Абайды тек қана ойшыл, ұлы ақын емес, тамаша халық композиторы есебінде танып отыр. Біздің заманға Абайдың 28 әні жетті, ал, кейбір әндердің түрлерін қосқанда 60-тан асады.

Махаббатсыз дүние бос,

Хайуанга оны қосындар,—

деп шынайы маҳаббатты қастерлеген Абай қазақ жастарының ғашықтық сезімін оята тұсу ниетімен Пушкиннің «Евгений Онегин» романындағы Онегин мен Татьянаның арасындағы маҳаббатты ұлгіге тартып, олардың сүйіспеншілік хаттарын қазақ тіліне аса шебер аударады. Осы тақырыпта көптеген көркем өлеңдер, ғажайып сазды әндер шығарады. Оған «Амал жоқ-қайттым білдірмей» (Татьяна хаты), «Тәңірі қосқан жар едің сен» (Татьянаның монологі), Онегиннің Татьянаға жауабы, немесе «Қараңғы түнде тау қалғып» («Горные вершины») М. Лермонтовтан, т. б. әндер кепіл бола алады. Бұл қазақ үлттық музика мәдениетіне қосылған асыл қазына. Ақын өзінің қысқа өлеңдерінде табиғаттың бейнесін, адам портретін жасауға, оның ішкі, сыртқы мінездерін суреттеуге өте шебер. Абай өлеңнің тематикасы мен образдық жүйесін байытып, оған халықтық характер берген. Мәселен, «Айттым сәлем, қаламқас», «Кор boldы жаным», «Сегіз аяқ», «Ата-анаға көз қуаныш», «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын», «Сұрғылт тұман», «Желсіз түнде жарық ай», «Амал жоқ,— қайттым білдірмей» (Татьяна хаты), «Қараңғы түнде тау қалғып», «Ішім өлген, сыртым сау» т. б. әндерінде жаңа өлшем, ерекше әуен мен ырғақ, жаңа үн мен олардың бірнеше түрлері бар.

Абай әндерінің мелодиялық дамуы біркелкі кең, созылып айтылса, кейбіреулері қысқа речитативті болып, ал кейбіреулері ариозо характерінде қалыптасқан. Әндердің ырғақтық және өлеңніне үндестік, интонациялық құбылысы да мәнерлі, түсінікті.

Абайдың көзі тірі кезінде-ақ әндері қазақ даласына кеңінен тараған. Абай ән өнерінде жалғыз болмаған, оның қасында ән мен күйдің майын тамызған бір топ өнерпаз жастар болған. Олар Абайдың әндерін орындаушы әрі насихаттаушы балалары Әбіш пен Ақылбай, әнші Алмағамбет, скрипкашы Мұқа, әрі әнші, әрі ақынның сүйікті әйелі Әйгерімдер болған. Бұл насихаттаушылар Абайдың әндерін халық арасына таратқанда (нота жазуы болмағандықтан) әр жерде әртүрлі орын-

далын, немесе әдемілеп, құлпыртып жіберген жерлері де болса керек. Сондықтан да, халық арасында да, Абай әндері өзгертіліп айтылып, соның нәтижесінде әндердің көптеген түрлері пайдаланы белгілі.

1920 жылдары Абай әндерін, алғаш фольклоршы-этнограф А. Бимбоэс, кейінгі жылдары А. Затаевич халық аузынан жазып алды.

1935 жылы ақынның туған жері Семейде, Мұқтар Әуезов өзінің болашақ «Абай» романына материал жинап жүрген кезінде композитор Л. Хамидиді кездестіріп, оған Абайдың әндерін нотаға түсіріп, жазып алу туралы ақыл береді. Л. Хамиди Семейде Абайдың жиені Архалы Ысқақовтан ақынның 18 әнін жазып алғып, нотаға түсіреді.

1939 жылы Абайдың музикалық мұрасын сақтау мақсатында Алматыға Абайдың немересі, әрі әнші, әрі ақын, атасының әндерін сақтаушы Мәкен Мұхаметжанова шақырылып, одан композитор әрі музика зерттеуші А. Жұбанов Абайдың 15 әнін жазып алғып, нотаға түсіреді. Бұдан кейінгі жылдары фольклоршы Б. Ерзакович әншілер Темірболат Арғынбаевтан, Қуан Лекеровтен, Жұсіпбек Елебековтен Абайдың 10 шақты әнін жазып алған. Мұнымен қатар академик А. Жұбанов өзінің «Замана бұлбұлдары» атты кітабында Абайдың музикалық мұрасы туралы үлкен зерттеу жазды. Ал Абайдың әндері туралы В. Дернова, Б. Ерзакович біраз мақалалар жазып, еңбек етті.

Абайдың әндері профессионалдық қазақ музикасының тууына әсер етті. С. Шабельскийдің фортепианолық триосы, Украина композиторы М. Скорульскийдің фортепианолық квинтеті Абай әндерінің негізінде туды. Композитор В. Великанов Абайдың «Қарашада өмір тұр» тақырыбына импровизация, Ф. Жұбанова «Кор boldы жаным» әніне вариация, скрипка мен фортепианоға арналған транскрипциясы да Абай әндерінің сарынымен жазылған.

А. Жұбанов пен Л. Хамиди өздерінің «Абай» операсында Абайдың әндерін орынды пайдаланды. Ал А. Жұбановтың «Абай», Е. Брусиловскийдің «Жалғыз қайық» поэмалары да Абай әндерінің негізінде туды. Ф. Жұбанова оркестрге, хорға, әнші мен домбырашыға арнап «Татьяна

әні» деген оратория жазды. Бұл шығармалардан басқа композиторлар Е. Рахмадиев, Ж. Дәстенов, Г. Гризбил, К. Құмісбековтердің Абайға арналған музикалық туындыларын да атап айтуда болады. Қазақстан композиторларының шығармашылығында Абайдың әндері цитата немесе интонациялық түрде молынан пайдаланылды, ол жоғарыдағы аталған шығармалардың музикалық драматургиясын күшейте түсті. Қысқасы, Абай әндері қазақтың күрделі профессионалдық музика мен ән және көп дауысты хор өнеріне, музикалық мәдениетіне қосылған зор үлес деп білу керек.

Абай тақырыбына жазылған опералық, симфониялық, аспаптық музикаларын, ақынның сезіне жазылған ән, хор, романстарын халық арасында насиҳаттауда — Қазақтың мемлекеттік Абай атындағы академиялық опера және балет театры, Құрманғазы атындағы академиялық ұлт аспаптары оркестрі, Қазақтың мемлекеттік хор капелласы, Жамбыл атындағы филармония мен Қазақконцерттің артистерінің еңбекі зор. Абай әндерін нәшіне келтіріп шебер орындайтын Ж. Елебеков, Т. Арғынбаев, Қ. Лекеров, Н. Әбішев, немесе соңғы жылдары Р. Абдуллин, Е. Серкебаев, Ә. Дінішев, Б. Төлегенова, Р. Жаманова, Б. Досымжанов, Б. Жылдысбаев, Н. Қаражігітов, М. Мұсабаев, Ф. Есімов сияқты еліміздің тамаша әншілерін атап айтуда болады.

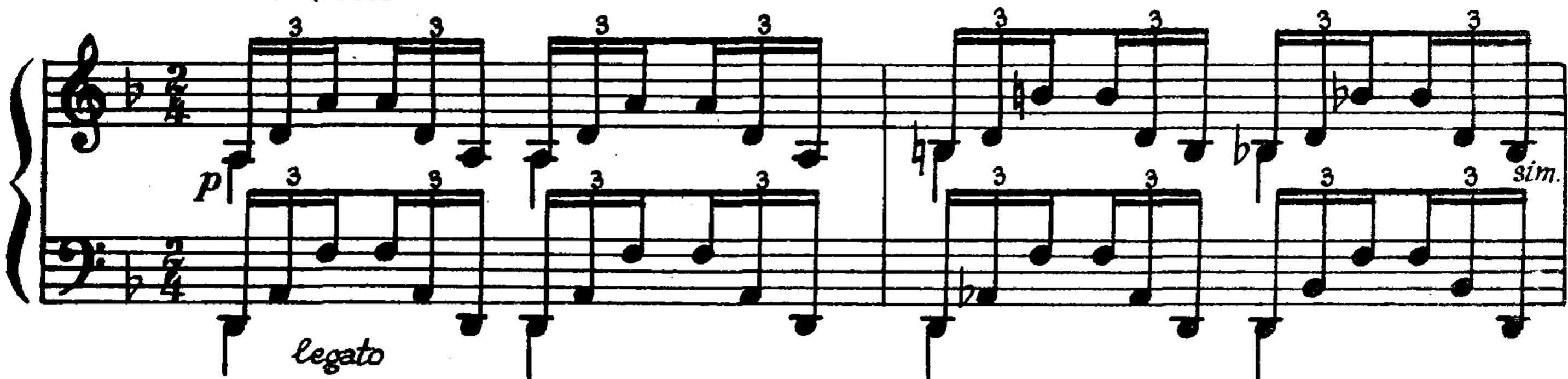
Бұл жинаққа әндердің басқа да түрлерімен қатар дауыс диапазоны, тональдігі, ырғактық өлшемі өзгертіліп алынған әндер де кірді. Әндерге композиторлар Н. Мендіғалиев, Б. Ерзакович, Д. Ботбаев, Е. Өміров, Қ. Шілдебаев, Б. Қыдырбекова, Ж. Тұрсынбаев, Ж. Тезекбаев, Т. Мұхамеджанов, Б. Дәлденбаев, Б. Аманжолов, В. Новиковтар фортепианолық сүйемелдеу жазған. Жинаққа Абайдың (фортепианолық сүйемелмен) бұрын басылмаған «Есінде бар ма жас күнің», «Теректің сыйы», «Өлсем орным қара жер сыз болмай ма?», «Мағыштың жоқтауы» (Абдрахманың әйелі Мағышқа Абай шығарып берген жоқтау) сияқты әндері еніп отыр.

Бисенғали Физатов,
өнертану ғылыминың кандидаты,
Қазақстан Республикасының еңбек сінірген
мәдениет қызметкері.

СЕГІЗ АЯҚ
(УШІШІ ТҮРІ)

ӨНДЕГЕН — Б.ЕРЗАКОВИЧ

ШАЛҚЫТА

A- лыс-тан сер- меп,

жу-рек-ті тер- беп, шы-мыр-лап бой- га жа-йыл- фан.

3 10

f

Ки- уа- дан ша- уып, қый-сы-нын та- уып,

та-ғы-ны же- тіп қа-йырған тол-ғауы тоқсан қы- зыл тіл,

сей- лей-мін де- сен, ө- зің біл!

Алыстан сермен,
Жүректен тербеп,
Шымырлап бойға жайылған,
Қиуадан шауып,
Қыйсынын тауып,
Тағыны жетіп қайырған,
Толғауы тоқсан қызыл тіл,
Сөйлеймін десен, өзің біл.
Откірдің жүзі,
Кестенің бізі
Өрнегін сендей сала алмас.
Білгенге маржан,
Білмеске арзан,
Надандар бәһра ала алмас.
Қыйналма бекер, тіл мен жак,
Көңілсіз құлақ — ойға олақ.

СЕГІЗ АЯҚ
(АЛТЫНШЫ ТҮРІ)

ӨНДЕГЕН — Н.МЕНДІГАЛИЕВ

ШАЛҚЫТА

The musical score consists of six staves of music. The first three staves are for a treble clef instrument (likely a flute or recorder) and the last three are for a bass clef instrument (likely a cello or double bass). The music is in 2/4 time with a key signature of one sharp. The score includes dynamic markings such as *f*, *ff*, *rit. pp*, *mf*, and *pp*. Measure numbers 1 through 9 are indicated above the notes. The lyrics are written below the notes in both Russian and Kazakh. The vocal parts begin on measure 5.

Lyrics:

А- лыс-тан сер- меп, жү-рек-тен тер- беп, шы-мыр-лап бой-ға жа- йылған.

Ки- уа-дан ша- уып, қи-сы-нын та- уып, та-ғы-ны же-тіп қа- йырган,

Musical score for three voices (Soprano, Alto, Bass) and piano. The vocal parts are in treble, alto, and bass clefs respectively, and the piano part is in bass clef. The score consists of two systems of music. The first system starts with a vocal entry by the soprano and bass, followed by entries from the alto and soprano. The second system begins with a piano introduction. The vocal parts sing in unison. The piano part features eighth-note chords and sustained notes. Measure 11 ends with a forte dynamic. Measure 12 begins with a piano dynamic of *p*, followed by a piano dynamic of *pp*.

Тол-ра-уы тоқсан кы-зыл тіл, сей-лей-мін де-сең е- зің біл!

КОР БОЛДЫ ЖАНЫМ

ӨНДЕГЕН — Л.ХАМИДИ

ОРТАША ЕКПІНМЕН

mf

Кор

p

бол- ды жа- ным, сен- сіз

дө ме- нің кү- нім!

Бек

біт- ті ха- лім, тағ- дыр-

дан кел- ген эу- лым. Ей! Тағ- дыр

ет- се ал- ла, не көр- мей- ді

пән- дә? // -ды?

Қор болды жаным,
Сенсіз де менің күнім,
Бек бітті халім,
Тағдырдан келген зұлым.
 Тағдыр етсе алла,
Не көрмейді пәндә?

Сайрай бер, тілім,
Сарғайған соң бұл дерттен.
Бүгілді белім,
Жар тайған соң әр серттен.
 Қамырықты көніл,
Қайтсе болар женіл?

Сағындым сені,
Көрмедім деп көп заман.
Адам деп мені,
Салмадың сен хат маған.
 Жай таба алмай жүрек,
Жасыған соң сүйек.

Бұл қылған зарым
Барса жардың маңына,
Ол қылған дәрім
Фашығымның жанына
 Өңалдырып ойды,
Түзетпей ме бойды?

СЕН МЕНІ НЕ ЕТЕСІҢ?

ӨНДЕГЕН — Н.МЕНДІАЛИЕВ

жылдам

f

mf

Сен ме- ні же-те- сің?
Ме-ні тас-тап е-нер бас-тап жа-йы-ца

mf

allarg.

жө-не ал-дал ар- бап, ез бе-тің-мен сен ке- те-

allarg.

Сен мені не етесің?
 Мені тастап,
 Өнер бастап
 Жайыңа
 Және алдап,
 Арбап,
 Өз бетіңмен сен кетесің.
 Неге әуре етесің?
 Қосылыспай,
 Байыңа
 Және жаттан
 Бай тап
 Өмір бойы қор етесің.
 Ет жүрек өртенді,
 От боп жанып,
 Жалын шалып
 Ішіме.
 Иттей қормын,
 Зармын,
 Сен үздің ғой бұл желкемді.
 Шын ғашық мен саған!
 Кейіп жүрсем,
 Сені көрсем,
 Ләм-мим деп
 Бір сөз айтар
 Хал жоқ,
 Еріп кетер бой сол заман.

АЙТЫМ СӘЛЕМ, ҚАЛАМҚАС
(БІРІНШІ ТҮРІ)

ӨНДЕГЕН — Л.ХАМИДИ

БАЯУ, ТЕРЕҢ СЕЗІММЕН

8

f

p *mf* *dim.*

mf

Айт-тым се- лем, қа- лам- қас,

p

са- ган кур- бан мал мен бас.

Са-ғын-ған-
 нан се-ні)
 ой-
 лап,
 ке- лер

 f
 p
 mf

 кез- ге ыс- тық жас!
 3
 // A!

 3
 p

Айттым сәлем, қаламқас,
 Саған құрбан мал мен бас,
 Сағынғаннан сені ойлап,
 Келер көзге ыстық жас.

Сенен артық жан тумас,
 Туса туар — артылмас.
 Бір өзіңнен басқаға
 Ынтықтығым айтылмас.

Асыл адам айнымас,
 Бір бетінен қайрылмас.
 Көрмесем де, көрсем де,
 Көңілім сенен айрылмас.

АТА-АНАФА КӨЗ ҚУАНЫШ

ӨНДЕГЕН — Б.ЕРЗАКОВИЧ

ОРТАША ЕКПІНМЕН

А- т(а)а-на-га көз қу- а- ныш, ал- ды-на(ал)ған ер- ке-сі

кек- ре- гі- не кеп жу-ба- ныш гул- де-ніп ой өл- ке-

ci. Ер- ке-лік кет-ті, ер жет- ті не біт- ті.

Ер- ке-лік кет-ті,   ер жет-ті,   не біт- ті.

Ата-анаға көз қуаныш —
Алдына алған еркесі,
Көкірегіне көп жұбаныш,
Гүлденіп ой өлкесі.

Еркелік кетті,
Ер жетті,   2 рет
Не бітті?

Оқытарсың молдаға оны,
Үйретерсің әрнені.
Медеу етіп ойы соны,
Жаны тыныштық көрмеді.

Жасында күтті,
Дәме етті,   2 рет
Босқа етті.

Ата көнілі жанбаса бір,
Артық өнер шықпаса.
Ел танымай, үй танып құр,
Шаруасын да ұқпаса.

Үміті қайдада?
Соны ойла,   2 рет
Абайла!

АТА-АНАГА КӨЗ ҚУАНЫШ

ӨНДЕГЕН — Қ.ШІЛДЕБАЕВ

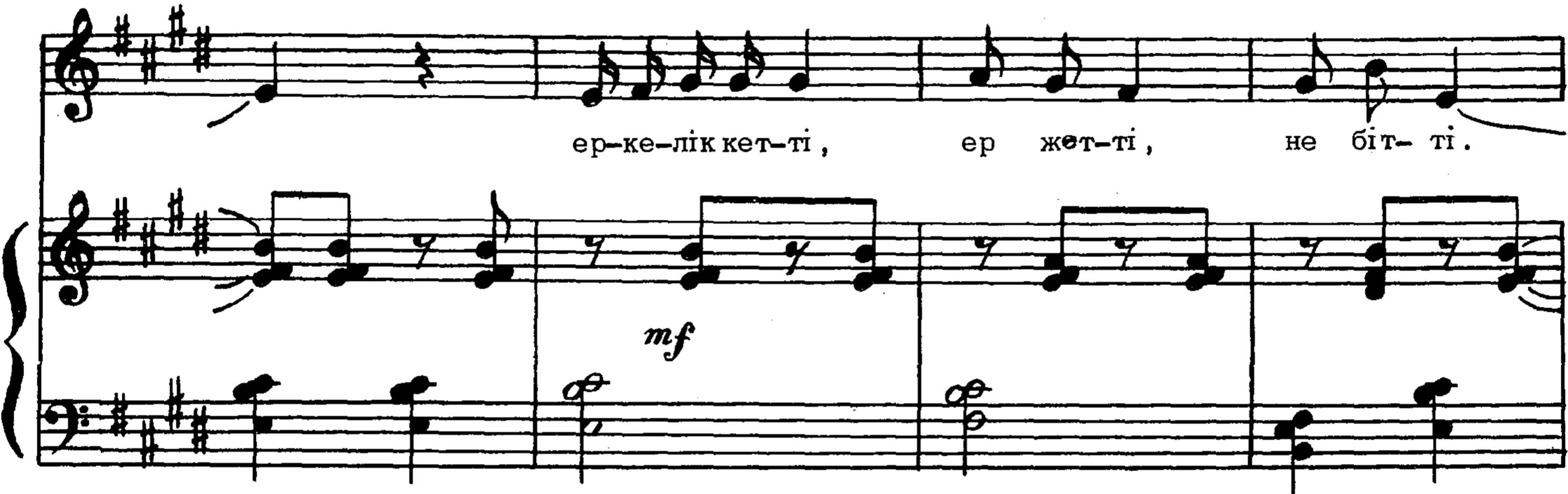
ОРТАША ЕКПІНМЕН, ҚАЙГЫЛЫ

The musical score consists of four systems of music. The first system starts with a piano introduction in 2/4 time, followed by a vocal entry in 3/4 time. The vocal part is in C major with a key signature of two sharps. The lyrics are: А- т(а)а- на- га көз ку- а- ныш,. The second system continues in 3/4 time with a piano accompaniment. The vocal part begins with a melodic line. The lyrics are: ал- ды- наал-ған ер- ке- сі кек- ре- гі- не. The third system starts with a piano introduction in 4/4 time, followed by a vocal entry in 3/4 time. The vocal part has a melodic line. The lyrics are: көп жү- ба- ныш гүл- де- ніп ой өл- ке-. The fourth system continues in 3/4 time with a piano accompaniment.

сі.
Ер-ке-лік кет-ті, ер жет- ті не біт- ті,

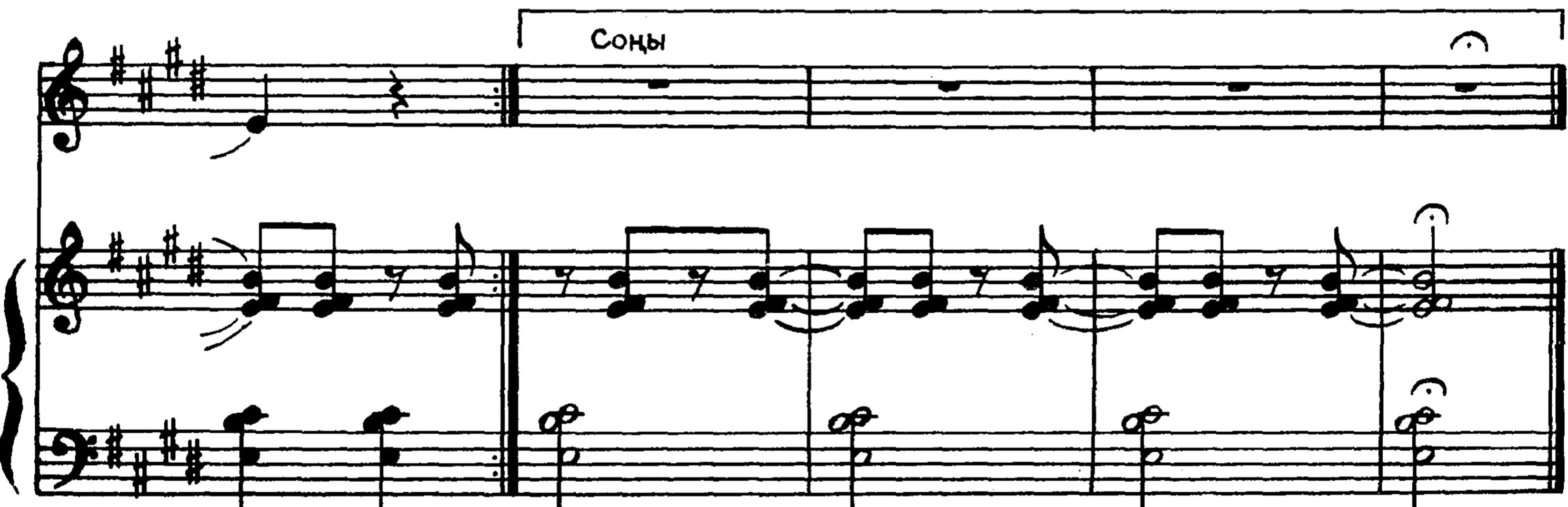
This page contains two staves. The top staff is for the soprano voice, starting with a quarter note followed by a dotted half note. The lyrics "сі." are written below the first measure. The bottom staff is for the piano accompaniment, featuring a bass line with sustained notes.

ер-ке-лік кет-ті, ер жет- ті, не біт- ті.

mf

This page continues the musical score. The soprano part repeats the phrase "ер-ке-лік кет-ті, ер жет- ті, не біт- ті." The piano accompaniment includes dynamic markings "mf" and "p".

Соны

This page shows the continuation of the musical score. The soprano part begins with a dotted half note followed by a quarter note. The piano accompaniment features a bass line with sustained notes.

ӨЗГЕГЕ КӨҢІЛІМ, ТОЯРСЫҢ
(БІРІНШІ ТУРІ)

ӨНДЕГЕН — Д.МАЦУЦИН

САБЫРМЕН

mf

Өз- ге-ге   көң-лім,   то- яр- сың,   е- лен-ді   қай- тып   қо- яр-

mf

сың?   О-ны айт қан- да   тол-фа- нып,   іште-гі дер- ті   жо- яр-

сың!   Сай-ра да   зар-ла,   қы-зыл тіл!   Қа-ра   көң-лім   о- ян-

сын. Жыла-сын, көзден жас ақ- сын, о- мы-ра- у-ым бо-ял-

Өзгеге, көңілім, тоярсын,
Өленді қайтып қоярсын?
Оны айтқанда толғанып,
Іштегі дерпті жоярсын.

Сайра да зарла, қызыл тіл,
Қара көңілім оянсын.
Жыласын, көзден жас ақсын,
Омырауым боялсын.

Қара басқан, қаңғырған,
Қас надан нені ұға алсын?
Көкірегінде оты бар,
Құлағын ойлы ер салсын.

Әуелесін, қалқысын,
От жалын боп шалқысын.
Жылай-жырлай өлгенде,
Арттағыға сөз қалсын.

КӨЗІМНІҢ ҚАРАСЫ

ӨНДЕГЕН — Л.ХАМИДИ

ОРТАША ЕКПІНМЕН

The musical score consists of six staves of music. The top two staves are for the piano, indicated by a brace and a treble clef. The vocal part is on the third staff, with lyrics written below it. The bottom three staves are for the piano, indicated by a brace and a bass clef.

Piano (Top Staves):

- Staff 1: Treble clef, key signature of four flats (B-flat, A-flat, G-flat, F-flat), 2/4 time. Dynamics: *mf*, *dolce*.
- Staff 2: Treble clef, key signature of four flats, 2/4 time.

Vocal (Third Staff):

- Dynamics: *mf*.
- Lyrics: Кө- зім- нің қа- ра- сы, көн- лім-

Piano (Bottom Staves):

- Staff 4: Bass clef, key signature of four flats, 2/4 time.
- Staff 5: Bass clef, key signature of four flats, 2/4 time.
- Staff 6: Bass clef, key signature of four flats, 2/4 time.

Vocal (Bottom Staves):

- Lyrics: нің са- на- сы. Біт- пей- ді іш - те -

гі, фа-шық-тық жа-ра-сы. Біт-пей-

ді іш-те- гі, фа-шық-тық

жа-ра-сы. //—сын?

Көзімнің қарасы,
Көнлімнің санасы,
Бітпейді іштегі
Фашықтық жарасы.

Қазақтың данасы,
Жасы үлкен ағасы,
Бар демес сендей бір
Адамның баласы.

Жылайын, жырлайын,
Ағызып көз майын.
Айтуға келгенде,
Қалқаға сез дайын.

Жүректен қозғайын,
Әдептен озбайын.
Өзі де білмей ме,
Көп сөйлеп созбайын?